

MADDE, UZAY VE HAREKET

RICHARD SORABJI

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0437
Felsefe: 043

MADDE, UZAY VE HAREKET
ANTİK TEORİLER VE TAKİPÇİLERİ
RICHARD SORABJI

Özgün Adı
Matter, Space And Motion
Theories in Antiquity and Their Sequel

Türkçesi
Selime Çınar

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü ve Son Okuma
Merve Nur Yaman

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

VakıfBank Kùltür Yayınları

İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdenez Caddesi
No:7/A1 – Kat 13
34768 Ümraniye / İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2025
© Richard Sorabji, 1988

ISBN 978-625-5848-39-0

Kitabın Türkçe yayın hakları Bloomsbury Publishing Inc. aracılığıyla VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

This translation of Matter, Space and Motion, Theories in Antiquity and Their Sequel, First Edition is published by arrangement with Bloomsbury Publishing Inc.

Baskı

Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere, Avcılar / İstanbul

Tel: 0 212 412 1700

www.mega.com.tr – info@mega.com.tr

Sertifika No: 44452

1. Baskı: Aralık 2025

MADDE, UZAY
VE
HAREKET
ANTİK TEORİLER VE TAKİPÇİLERİ
RICHARD SORABJI

TÜRKÇESİ
SELİME ÇINAR

RICHARD SORABJI

1934'te Oxford'da doğdu. İlk olarak Cornell Üniversitesi'nde görev aldıktan sonra 1970'te İngiltere'ye dönerek King's College London'ın öğretim kadrosuna dâhil oldu ve 1981'de Antik Felsefe Profesörü olarak atandı. 1985-1986 yılları arasında Aristoteles Derneği'nin başkanlığını yürüttü ve 1987 yılında uluslararası *Ancient Commentators on Aristotle* projesini başlattı. Antik felsefeye yaptığı hizmetlerden dolayı 1999 yılında Britanya İmparatorluk Nişanı'na (CBE) layık görüldü ve felsefe akademisine yaptığı hizmetlerden dolayı şövalye ilan edildi. Hâlen King's College London'da fahri felsefe profesörü olarak görev yapmaktadır.

SELİME ÇINAR

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2011 yılında mezun oldu. Yüksek lisansını ise 2014 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsünde tamamladı. Doktora derecesini 2023 yılında "İbn Sînâ'da Doğa Kavramı" başlıklı teziyle Marmara Üniversitesi İslam Felsefesi alanında aldı. Hâlen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Dick, Cornelia ve Tahmina'ya

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	9
Giriş	11

I. KISIM

MADDE

BİRİNCİ BÖLÜM

Özelliklerle Donanmış Bir Uzam Olarak Cisim: Simplikios'un Aristoteles Yorumu	19
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

Özelliklerle Donanmış Bir Uzam Olarak Cisim: Philoponos Aristoteles'e Karşı	41
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Özelliklerle Donanmış Bir Uzam Olarak Cisim: Öncekiler ve Sonrakiler	49
--	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Özellikler Demetleri Olarak Cisimler	63
--------------------------------------	----

BEŞİNCİ BÖLÜM

İki Cisim Aynı Mekânda Bulunabilir mi? Anaksagoras'tan Aristoteles'e Kimyasal Bileşim Teorisi	81
---	----

ALTINCI BÖLÜM

İki Cisim Aynı Mekânda Bulunabilir mi? Stoacı Metafizik ve Kimya	103
--	-----

YEDİNCİ BÖLÜM

Yeni Platoncular ve Hristiyanlar: Mekân ve Aynı Mekândaki Cisimler	133
--	-----

II. KISIM

UZAY

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Sonsuz ya da Evren-dışı Bir Mekân Var mıdır? Pythagorasçılar, Aristotelesçiler ve Stoacılar	155
---	-----

DOKUZUNCU BÖLÜM

Boşlukta Hareket: Stoacılar ve Epikürosçular ile Aristoteles'e Karşı Philoponos	173
---	-----

ONUNCU BÖLÜM

Kapalı Uzay ve Kapalı Zaman: Pytagorasçılar	193
---	-----

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Uzayın Hareketsizliği: Theophrastos'un Aristoteles Yorumu	221
---	-----

ON İKİNCİ BÖLÜM

Uzay Eylemsiz midir Yoksa Hareketli midir? Theophrastos ve Yeni Platoncular	239
---	-----

III. KISIM

HAREKET

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Doğa ve Tanrı: Aristoteles'te Hareketin İki Açıklaması	257
--	-----

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İmpetus Teorisi veya Yüklenmiş Kuvvet: Philoponos	265
---	-----

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

Yüklenmiş Sonsuz Güç: Aristoteles'in Yeni Platoncu Dönüşümü	289
---	-----

Tartışılmış Olan Temel Filozoflar	329
-----------------------------------	-----

Seçilmiş Kaynakça	333
-------------------	-----

Dizin	351
-------	-----

KISALTMALAR

- a.g.e: adı geçen eser
a.y.: aynı yazar
bsk.: baskı
bkz.: bakınız
böl.: bölüm
c.: cilt
çev.: çeviren
ç.n.: çevirenin notu
n.: dipnot
ed.: editör
fr.: fragman
k.: kürsüsü
krş.: karşılaştırınız
M.Ö.: Milattan Önce
M.S.: Milattan Sonra
örn.: örneğin
özl.: özellikle
s.: sayfa
s.y.: sayı
v.: vefatı
v.d.: ve devamı
ykl.: yaklaşık

GİRİŞ

Bazı az sayıdaki filozof ve başka kimi düşünürler, MÖ 3. yüzyıldan sonra fizik teorisi ile ilgilenmeyi sürdürdüler. Fakat yaklaşık sekiz yüzyıllık bir süre olan antik dönemin geri kalanının büyük çoğunluğunda az sayıda yeni fikir, bilgide küçük bir artış ve sadece gelişi güzel bir faaliyet vardı ... Epikürosçular yeniden düzenlenmiş bir Atomculuğa inanıyorlardı ... Stoacılar dört unsurun canlı olduğu teorisine (vitalistic) dönüş yaptılar ... MS 4. ve 5. yüzyıllarda yaşayan bazı Yeni Platoncular arasında fizik teorisine karşı, astroloji, simya ve büyü ile karışık yeni bir iştihak çiçeklendi ... Ne yazık ki Yeni Platoncular, Platonculuğa bağlılıklarına sadık kalarak sistematik deneysel araştırmaya inanmadılar. Hâlbuki bu bile tek başına onların düşüncelerini gerçekten verimli kılabilirdi.¹

Bu [pasaj], Antik Yunan felsefesinin ilk iki yüz yılının sonraki dokuz yüz yıl ile ilişkisi hakkında yaygın olan görüşün mükemmel bir ifadesidir ve bu tabloyu değiştirmeyi dileyenlerin omuzlarında bir yükür. Bununla birlikte, bir yeniden-değerlendirme süreci çoktan başlamıştır ve gerçekten de MÖ 323 ile 30 yılları arasında ve ötesini kapsayan ve Helenistik olarak adlandırılan dönem için hatırı sayılır ölçüde ilerlemiştir. Daha önce Demokritos, Epikürosçular ve antik dönemdeki atomcu madde teorileri hakkında yazmışım,² dolayısıyla onlar hakkındaki görüşlerimi burada tekrarlamayacağım. Bunun yerine Helenistik döneme mensup olan Stoacı-lara ve MS geç 6. yüzyıla kadar serpilen Yeni Platonculara yoğunlaşacağım.

Bu, Aristoteles'in MÖ 322'deki vefatına kadar devam eden erken dönemin önemini hiçbir şekilde azaltmamaktadır. Bilakis ben Alkmaion, Arkhytas ve Pythagorasçıların, uzay ve zamana dair yenilikçi fikirlerini, Anaksagoras'ın kimyasal karışım anlayışını, Platon'un *Timaios*'unda uzay ve maddenin ele alınışını ve bilhassa Aristoteles'i ve etkisini tartışacağım. Son zamanlarda Stoacıların, Aristoteles'in ne söylediğine dair hiçbir fikirleri olmadığı tartışılmaktadır. Hâlbuki okulları, Aristoteles'in vefatından sadece bir nesil sonra kurulmuştu ve onun Atina'daki

1. Edward Hussey, "Matter theory in Ancient Greece", böl. 2, Rom Harre, ed., *The Physical Sciences Since Antiquity* içinde, Londra ve Sidney 1986, 24, antik dönemdeki madde teorilerini yorumlamaktadır.

2. Richard Sorabji, *Time, Creation and the Continuum*, Londra ve Ithaca N.Y. 1983, böl. 2, 5 ve 22-5.

kendi okulundan sadece bin metre uzaktaydı.³ Fakat ben Aristoteles'in etkisinin Helenistik dönemde tamamen kaybolduğuna inanmıyorum. Daha önce Aristoteles'in, bir sonraki kuşaktaki Diodoros Kronos ve Epiküros tarafından atomcu teori yeniden formüle edilirken dikkatlice incelendiğini ileri sürmüştüm.⁴ Benzer şekilde şimdi de Stoacıların seçici olsa da titiz bir dikkati, kendi karışım ve boşluk görüşlerini formüle ederken Aristoteles'e yönelttiklerini ileri sürüyorum. Kuşkusuz Aristoteles kendisini, nihayet Porphyrios MS 3. yüzyılda, Aristoteles'in ve Platon'un uzlaşısı içinde olduğunu Yeni Platonculuk açısından bir ortodoksi hâline getirmesiyle gösterebilmiştir. Bu görüşün yankıları kitap boyunca belli aralıklarla kendisini gösterecektir.

Kitap birbiriyle bağlantılı üç kısma ayrılmıştır. Madde ile ilgili olan ilk bölümde modern madde teorilerinin antik benzerlerinin bulunduğunu, bunun yalnızca atom seviyesinde olmadığını, bilakis modern fizikte atom altı seviyeye uygulanan alan teorisi ile de bağlantılı olduğunu iddia ediyorum. Einstein'a göre bu düzeydeki maddeyi parçacık olmak bakımından değil de özelliklerle donanmış uzay olmak bakımından daha iyi düşünürüz. Ben bunun Antik Çağ'daki muadilini, yalnızca Platon'un uzayı ele alış biçiminde değil –ki onun uzay anlayışı muğlaktır ve mecazi kabul edildiği için etkisini hızlı bir şekilde yitirmiştir– ayrıca geç Yunanların ilk madde (*prime matter*) olarak adlandırılan şeye dair açıklamalarında da buluyorum. İlk madde, hareketli bir tür uzam (uzay değil) olarak düşünölmeye başlanmıştı ve özelliklerle donanmış bu uzam sıradan madde yahut "cisim" di.⁵

Eğer katılık, maddi içeriğin (*stuff*) ve cisimlerin birbirleriyle tam olarak aynı yerde olamayacakları anlamına geliyorsa, bütün Yunanlılar maddenin katı (*solid*) olduğu konusunda mutabık değillerdi. Bana göre, maddi içeriğin birbirine nüfuz edebilmesini/tedahülünü (*interpenetration*) kabul eden Stoacı karışım teorisi, bunu reddeden Aristoteles'in teorisi kadar makuldü. Bu daha sonra Yeni Platoncular ve Hristiyanlar tarafından dinî ve metafizik gayelerle kullanıldı. Nitekim bu kullanım daha sonra etkilerini edebiyatta ve benzer şekilde dinde ve bilimde gösterdi. Fakat Stoacı teori dikkatli bir incelemeyi gerektirmektedir. Zira Stoacılar maddi içeriklerin aynı yerde birlikte bulunabileceğine dair kabullerinin yanı sıra kategoriler teorisini de benimsemişlerdi. Bu teori, örneğin bir kişinin niteliklerini cisme indirgemesi bakımından, Aristoteles-karşıtı bir etkiye sahiptir. Fakat bu sefer onların niyeti, nitelikleri, bir insanın bedeni içine tikiştirilmiş pek çok *ekstra* cisim gibi düşünmek değildi. Daha ziyade kişinin niteliklerini, tek

3. F.H. Sandbach, *Aristotle and the Stoics*, Cambridge Philological Society, ek. c. 10, 1985.

4. Richard Sorabji, *a.g.e.*, böl. 2, 22 ve 24.

5. Böl. 1-3.

bir cisim olarak, yani onun çeşitli biçimlerde düzenlenmiş *pneuması* yahut ruhu olarak sunmaya yönelik indirgemeci bir girişimdi.⁶ Dolayısıyla bu, onların aynı yerde birden fazla cismin olabileceğine dair diğer Aristoteles-karşıtı kabullerini örneklememektedir.

Cisimlere dair bir diğer tanınık iddia olan cisimlerin yalnızca nitelikler demetleri oldukları görüşü, temellerini Platon'un ve Aristoteles'in muhtelif yazıların-da bulmaktadır ve doruk noktasına Yeni Platonculukta ulaşmaktadır.⁷

Uzay (*space*) ve mekân (*place*) meselesine döndüğümüzde, en önemli gelişmelerden bazılarının Helenistik dönemde olduğunu görürüz. Zira Aristoteles'in hemen ardından gelen halefleri, onun iki boyutlu bir şey olan mekân tanımını, mekânın eylemsiz ve sonsuz olduğunu reddetmesini ve boşlukta harekete karşı çıkmasını sorgulamışlardır. Bu karşı saldırı daha sonraki Yunanlıların uzay konusunda, Aristoteles'in etkisine çok daha fazla kapılmış olan Orta Çağ'daki seleflerinden, daha Newtoncu bir görüşü izlemelerini mümkün kılmıştır. Uzayın sonlu mu sonsuz mu olduğuna dair savaş iki tarafça da maharetle yürütülmüştür. Fakat hiçbir Yunanlı, modern anlamda kapalı uzay görüşüne, yani sınırı olmaksızın sonlu olan uzay fikrine ulaşmamıştır. Bana göre Antik dönemde bulduğumuz şey, buna mukabil bir kapalı zaman anlayışıdır. Fakat bu sadece bir metindedir ve görünüşe göre orada da bu fikrin varlığı gözden kaçırılmıştır.⁸

*Impetus** teorisi tarafından temsil edilen dinamik bilimindeki devrim geç Yeni Platonculuğun bir icadıydı ve Aristoteles üzerine, özellikle de onun doğal ve zorlamalı hareket anlayışı ve boşlukta hareket eleştirisi üzerine derinlemesine düşünülmesinden doğmuştu. Ayrıca geç Yeni Platoncular, Aristoteles'in, feleklerin sonsuza dek *hareket hâlinde* olması için sonsuz bir tanrının olması gerektiğine dair tamamen hareket ile ilgili olan argümanını, böyle bir tanrının, feleklerin daima *var olmalarını* muhafaza etmesi bakımından da gerekli olduğu yönünde bir argümana dönüştürdüler. Varlığı idame ettiren (*sustainer*) ilahî bir gücü öne sürerken amaçları, Aristoteles'i Platon'la uzlaştırmaktı. Ne var ki ironik bir şekilde, onların düşünceleri İslam dünyası aracılığıyla aktarılmış ve sonuçta kendi Aristoteleslerini Yeni Platoncu gözlüklerle okuyan 13. yüzyıl Hristiyanları için Aristoteles'i çok daha güvenli bir düşünür hâline getirmiştir.⁹

6. Böl. 5-7.

7. Böl. 4.

8. Böl. 8-12.

* Orta Çağ'da Aristotelesçi hareket anlayışını aşmak amacıyla ortaya atılan, cismin hareketini sürdürmesini açıklayan içsel güç kavramı. Çeviride *impetus* olarak korunmuştur. -ç. n.

9. Böl. 13-15. İlgili pek çok metin *The Ancient Commentators on Aristotle* dizisinde çevrilmiştir, ed. Richard Sorabji, Londra ve Ithaca N.Y.; ilk cildi 1987'de basılmıştır.

Bu geç Yeni Platoncu argümanlar yeniden incelendiğinde ortaya çıkan yorumun, bazen daha sonra gelen İslam düşüncesindeki tartışmalar açısından da imaları olduğu görülmektedir. Nitekim 15. Bölüm boyunca, bazı İslami metinleri yorumlamaya ya da yeniden yorumlamaya girişeceğim.

İlgileri tarihten ziyade felsefe olanlar, en zengin tartışmaları kapalı zaman fikrinin savunusunda (10. Bölüm), cisimlerin aynı mekânda bulunabileceği savunusunda (5 ve 6. Bölümler) ve çeşitli alan teorisi anlayışlarında (1 ve 3. Bölümler) bulacaklar. Ayrıca Antik Çağ'da sonsuz uzayın lehinde ve aleyhinde geliştirilen argümanlar (8. Bölüm) ve Aristoteles'in mekân tanımını çöküştür kurtarmaya yönelik çeşitli girişimler de (11. Bölüm) dikkatlerini çekebilir.

1984'ten beri bu bölümlerin çeşitli versiyonlarını test etme imkânı bulduğum yerler konusunda çok şanslı oldum. Beni ağırlayan pek çok kişiye teşekkür etmek yerine her bölümde, şahıslarla yaptığım verimli sohbetlere atıfta bulunmayı tercih ettim. Bununla birlikte özellikle bir ya da iki kuruma minnettarlığımı ifade etmeliyim. Bunlardan ilki, 1985 yılında, davetleri üzerine, Princeton Klasikler Bölümünün ve özellikle David Furley'in misafiri olarak, bu fikirleri on iki haftalık bir seminer kapsamında sınama fırsatı bulduğum Princeton Üniversitesi, Beşerî Bilimler Konseyidir. Diğeri ise Bristol Üniversitesi'dir. Beni ilk Read-Tuckwell hocası olarak davet etti ve 1986 bahar döneminde benim antik teoriler seminerime uyması için geç dönem uzay teorileri semineri düzenledi. Benim iki Read-Tuckwell dersim bu kitapta 10. Bölümde sunulmuştur ve Read-Tuckwell Vakfı daktilo etme ve indeksleme masraflarının karşılanmasına katkıda bulunmuştur. Aynı şekilde British Akademi de bu masrafların karşılanmasına destek vermiştir; her iki kuruma da teşekkür etmek isterim. Eric Lewis Harry Ide ve John Ellis'e, metin indeksini planlama ve yürütme konusundaki düşünceli tutumlarından ötürü minnettarlığımı sunuyorum. Daktilo etme Dee Woods tarafından her zaman olduğu gibi titizlikle gerçekleştirilmiştir.

Bu kitaptaki bazı fikirler az ya da çok eş zamanlı olarak diğer yayınlarda yer almıştır ya da almaktadır, fakat çoğu zaman farklı bir form altındadır. Bunlar şu şekildedir:

"Analyses of matter, ancient and modern", Presidential Address, *Proceedings of the Aristotelian Society* 86, 1985-6, 1-22.

"Theophrastus' doubts on place and natural place", W.W. Fortenbaugh ve R.W. Sharples, ed., *Theophrastus as Natural Scientist* içinde, Rutgers Studies in Classical Humanities 3, 1988.

"Proclus and his predecessors on place and the interpenetration of bodies", J. Pepin and H.D. Saffrey, ed., *Proclus – lecteur et interprete des Anciens* içinde, Actes du Colloque Proclus, C.N.R.S. Paris 1987.

"Simplicius: prime matter as extension", I. Hadot, ed., *Simpliciusa vie, son oeuvre, sa survie, Peripatoi c. 15* içinde, Berlin 1987.

- “Closed space and closed time”, *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 4, 1986, 215-31.
- “John Philoponus”, Richard Sorabji, ed., *Philoponus and the Rejection of Aristotelian Science* içinde, Londra and Ithaca N.Y. 1987.
- “The Greek origins of the idea of chemical combination: can two bodies be in the same place?”, John Cleary, ed., *Proceedings of the Boston Area Colloquium in Ancient Philosophy* 4 içinde, 1987-8.
- “Infinite power impressed: the transformation of Aristotle’s Physics and Theology”, Sarah Hutton and John Henry, ed., *Science, Education and Philosophy: Studies in Intellectual History in Honour of Charles Schmitt* içinde, yakında.